

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Кафедра права Європейського Союзу

**Програма підсумкової атестації здобувачів вищої освіти
до іспиту**

**ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ
ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ
СВОБОД**

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський) рівень

Ступінь вищої освіти – бакалавр

Галузь знань 29 – «Міжнародні відносини»

Спеціальність 293 – «Міжнародне право»

Харків, 2023

Програма підсумкової атестації здобувачів вищої освіти до іспиту «Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод»: галузь знань 29 «Міжнародні відносини», спеціальність 293 «Міжнародне право», рівень вищої освіти перший (бакалаврський).

Розробники:

д.ю.н., професор Яковюк Іван Васильович,
д.ю.н., професор, Білоусов Євген Миколайович,
к.ю.н., доц. Жуков Ігор Миколайович,
к.ю.н., асистент Бойчук Дмитро Сергійович.

Затверджено на засіданні кафедри права Європейського Союзу
протокол №8 від 06 квітня 2023 р.

Завідувачка кафедри _____ проф. Комарова Т. В.

Вступ

Європейське право прав людини являє собою унікальну систему міжнародно-правових актів, на яких ґрунтується співробітництво держав європейського регіону у захисті основних права і свобод людини які закріплені у внутрішніх та міжнародних документах, а саме захист таких прав, як право на життя, право на власність, право на справедливий судовий розгляд, право на повагу до приватного та сімейного життя і свободу віросповідання та вираження поглядів. Крім того, важливість європейського права прав людини обумовлена необхідністю неухильного дотримання прав людини в Україні відповідно до положень Конституції України та потребою виконання державою міжнародно-правових зобов'язань перед Радою Європи у рамках Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Особливість Європейської конвенції з прав людини пов'язана з функціонуванням контрольного механізму Конвенції за яким Європейський суд з прав людини має право приймати заяви від осіб, які стверджують, що вони стали жертвами порушення з боку держави-члена (ст. ст. 34 і 35 Конвенції). Крім того, він може приймати рішення які стають обов'язковими в міжнародному праві для будь-якої держави-учасниці, яка визнала обов'язкову юрисдикцію ЄСПЛ та може включати різні засоби правового захисту, включаючи компенсацію відповідно до ст. 41 Конвенції.

У межах навчальної дисципліни «Європейське право прав людини» вивчаються: договірні та інституційні аспекти європейської системи захисту прав людини, особливості контрольного механізму Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема, специфіка юрисдикції, складу та організаційної структури Європейського суду з прав людини, методи тлумачення Конвенції, які використовуються ЄСПЛ, порядок виконання рішень та застосування практики Суду, зміст, сфера дії прав людини, які захищаються Конвенцією, негативні та позитивні зобов'язання держави стосовно забезпечення відповідних прав.

Студенти при складанні державного іспиту з Європейського права прав людини мають виявити знання наукових джерел, показати уміння комплексно аналізувати матеріал та робити практичні висновки.

Іспит має усну форму проведення.

Критерії оцінювання:

- «відмінно» – досконале знання теоретичних і практичних аспектів курсу;
- «добре» – ґрунтовне знання основних питань курсу;
- «задовільно» – знання ключових питань спеціальності;
- «незадовільно» – незнання ключових питань спеціальності.

ПРОГРАМА

«Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод»

Тема 1. Загальна характеристика Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Контрольний механізм Європейської конвенції з прав людини.

Загальна характеристика сучасної європейської системи захисту прав людини: договірні та інституційні аспекти. Конвенція як міжнародний договір у сфері захисту прав людини: правова природа.

Основні права і свободи, що захищаються Конвенцією. Особисті (громадянські) права і свободи. Політичні права і свободи. Процесуальні права і свободи. Імплементация Конвенції в національний правопорядок: загальна характеристика. Місце Конвенції у правовій системі України.

Загальна характеристика контрольного механізму Конвенції. Органи Європейської конвенції з прав людини: Європейський суд з прав людини, Комітет Міністрів, Парламентська Асамблея Ради Європи, Генеральний секретар Ради Європи, Комісар Ради Європи з прав людини. Взаємодія Ради Європи та Європейського Союзу у сфері захисту прав людини.

Європейський суд з прав людини: основний орган Конвенції. Склад та організаційна структура Європейського суду з прав людини. Предметна юрисдикція (*ratione materiae*) Європейського суду з прав людини. Компетенція Європейського суду з прав людини *ratione loci*: територіальний та ефективний контроль. Юрисдикція за колом суб'єктів (*ratione personae*): особа заявника та держави – відповідача. Юрисдикція Європейського суду з прав людини у часі (*ratione temporis*): одномоментні факти та триваючі порушення.

Особливості розгляду Європейським судом з прав людини міждержавних скарг. Рішення про прийнятність у справі «Україна проти Російської Федерації (щодо Криму)» [*case of Ukraine v. Russia (Re Crimea), Apps. nos. 20958/14 and 38334/18*]; справі «Україна та Нідерланди проти Російської Федерації» [*case of Ukraine and the Netherlands v. Russia, Apps. nos. 8019/16, 43800/14 and 28525/20*]; справі «Грузія проти Російської Федерації» [*case of Georgia v. Russia, App. no. 39611/18*].

Інститут консультативного висновку (Протокол № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Правомірне обмеження прав людини. Відступ держави від своїх зобов'язань у сфері прав людини за надзвичайних станів.

Тема 2. Особливості тлумачення Конвенції Європейським судом з прав людини. Порядок і форми діяльності Суду.

Принципи тлумачення Конвенції Європейським судом з прав людини. Вплив Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року на

тлумачення Європейським судом з прав людини положень Конвенції. Принцип субсидіарності та розсуду держави як базові засади контрольного механізму Конвенції. Застосування принципу еволюційної інтерпретації положень Конвенції у практиці Європейського суду з прав людини. Автономне тлумачення положень Конвенції Європейським судом з прав людини. Принцип ефективного тлумачення положень Конвенції Європейським судом з прав людини. Застосування Європейським судом з прав людини доктрини «європейського консенсусу».

Функціональний склад Європейського суду з прав людини. Компетенція суддів, які засідають одноособово, комітетів із трьох суддів, палати із семи суддів та Великої палати. Особливості статусу судді ЄСПЛ.

Процедура розгляду справ у Європейському суді з прав людини. Джерела процесуальних норм: Конвенція та Регламент Європейського суду. Право на звернення до суду та вимоги до змісту індивідуальної заяви (формуляр заяви, мова провадження). Застосування ЄСПЛ тимчасових (захисних) заходів: поняття та умови.

Вимоги до змісту індивідуальної заяви та порядок заповнення формуляру. Юрисдикційні критерії прийнятності індивідуальної заяви до Європейського суду з прав людини. Суб'єкти звернення з індивідуальною заявою до Європейського суду з прав людини. Статус «потерпілого». Зміст та мови втрати цього статусу. Зміст критерія «неурядової організації». Представництво при зверненні з індивідуальною заявою до Європейського суду з прав людини (подання заяви від імені недієздатних і неповнолітніх осіб та померлих осіб). Участь у справі третіх осіб (право держави на вступ у справу, треті сторони, Комісар з прав людини).

Змістовні критерії (критерії по суті справи) прийнятності індивідуальної заяви до Європейського суду з прав людини. Вичерпання всіх національних засобів захисту (питання їх доступності та ефективності) та дотримання «чотиримісячного строку» як процесуальні умови прийнятності індивідуальної заяви до Європейського суду з прав людини. Анонімність, ідентичність заяв та зловживання правом на подання заяви як процесуальні умови неприйнятності індивідуальної заяви до Європейського суду з прав людини.

Розгляд заяви на предмет прийнятності. Наслідки невиконання вимог правила 47 Регламенту Суду. Виключні обставини та підстави відновлення індивідуальної заяви. Комунікація заяви та обмін змагальними документами. Дружне врегулювання та односторонні заяви. Розгляд заяви по суті та ухвалення рішення у справі. Види рішень Європейського суду з прав людини. Пілотні рішення ЄСПЛ. Повноваження Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини.

Тема 3. Виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини.

Виконання рішень Європейського суду з прав людини. Нагляд за виконанням рішень Європейського суду з прав людини з боку Комітету Міністрів Ради Європи відповідно до ст. 46 Конвенції. Національна процедура виконання рішень Європейського суду з прав людини. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV.

Заходи загального та індивідуального характеру, що вживаються на виконання рішення Європейського суду з прав людини. Повноваження Уповноваженого у процесі виконання рішень ЄСПЛ.

Тема 4. Права, пов'язані з особистою недоторканність людини

Право на життя. Загальна характеристика права на життя. Негативні та позитивні зобов'язання держав згідно за ст. 2 Конвенції. Процесуальні зобов'язання держави. Заборона умисного позбавлення життя. Захист осіб від застосування сили, що спричиняє смертельні наслідки, представниками держави. Правомірні підстави обмеження права на життя (п. 2 ст. 2 Конвенції). Позитивний та негативний обов'язок держави щодо життя особи в інших ситуаціях: захист від насильства з боку приватних осіб, безпечне навколишнє середовище, екстрадиція та видача тощо. Застосування ст. 2 в умовах надзвичайного стану. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на життя (справа «Макканн та інші проти Сполученого Королівства» [case of McCann and Others v. United Kingdom, App. no. 18984/91]; справа «Лопеш де Соуза Фернандеш проти Португалії» [case of Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal, App. no. 56080/13]).

Заборона катувань та інших видів нелюдського поводження чи покарання. Європейська конвенція та інші міжнародні акти: Женевські конвенції 1949 року, Пакт про громадянські та політичні права 1966 року, Конвенція ООН про заборону катувань 1984 року, та Європейська конвенція про запобігання катуванням 1987 року. Основний зміст правовідносин, що захищаються ст. 3 Конвенції. Поняття катування: інтенсивність, намір, мета. Поняття нелюдського поводження та поводження, що принижує гідність: ознаки. Абсолютна заборона жорсткого поводження. Негативні та позитивні зобов'язання держави відповідно до ст. 3 Конвенції. Права ув'язнених. Обов'язок розслідувати факти жорстокого поводження. Критерії ефективності розслідування жорсткого поводження. Практика Європейського суду з прав людини щодо заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання (справа «Соерінг проти Сполученого Королівства» [case of Soering v. United Kingdom, App. no. 14038/88]; справа «Гефген проти Німеччини» [case of Gafgen v. Germany, App. no. 22978/05]; справа «Каверзін проти України» [case of Kaverzin v. Ukraine, App. no. 23893/03]).

Заборона рабства та примусової праці. Зміст, структура та тлумачення положень ст. 4 Конвенції. Торгівля людьми як сучасна форма рабства. Заборона утримування особи у підневільному стані. Заборона примусової чи обов'язкової праці та її межі. Виключення з заборони примусової праці.

Відмежування примусової праці від нормального переліку та обсягу робіт за практикою Суду. Позитивні та процесуальні зобов'язання держави. Практика Європейського суду з прав людини щодо заборони рабства та примусової праці (справа «С. М. проти Хорватії», [case of S. M. v. Croatia, App. no. 60561/14]; справа «Золетич та інші проти Азербайджану» [case of Zoletic and Others v. Azerbaijan, App. no. 20116/12]; справа «В.С.Л. та А. Н. проти Сполученого Королівства» [case of V. C. L. and A.N. v. the United Kingdom, Apps.nos. 77587/12 and 74603/12]).

Право на свободу та особисту недоторканість (ст. 5 Конвенції). Сфера застосування ст. 5 ЄКПЛ. Види обмеження свободи, які передбачені в п. 1 ст. 5. Поняття позбавлення свободи; критерії. Позитивні зобов'язання держави у контексті права на свободу та особисту недоторканість. Підстави позбавлення свободи за ст. 5 ЄКПЛ. Правомірність затримання: правова визначеність, недопустимість свавілля, вмотивованість рішення, пропорційність. Кримінально-правові та цивільно-правові підстави позбавлення волі. Гарантії права людини на свободу та особисту недоторканість: повідомлення причин арешту; право негайно постати перед суддею; право на судовий розгляд протягом розумного строку або на звільнення під час провадження; право на розгляд судом без зволікання законності тримання під вартою; право на відшкодування за незаконне позбавлення свободи. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу та особисту недоторканість (справа «Харченко проти України», [case of Kharchenko v. Ukraine, App. no. 40107/02]; справа «Остін та інші проти Сполученого Королівства» [case of Austin and Others v. United Kingdom, App. no. 39692/09]).

Тема 5. Право на справедливий суд

Поняття права на суд, його елементи. Незалежність та безсторонність суду. Суд, встановлений законом. Сфера застосування ст. 6 Конвенції. Особливості тлумачення ЄСПЛ понять «спір», «права та обов'язків цивільного характеру» та «кримінальне обвинувачення».

Право на доступ до суду. Легітимні обмеження доступу до суду. Загальна характеристика справедливого судового розгляду (ст. 6 Конвенції). Змагальність процесу, рівність сторін, публічність слухань. Поняття розумного строку судового розгляду. Критерії та принципи визначення розумності строку. Умотивованість рішення суду. Виконання судових рішень як складова права на справедливий суд. Презумпція невинуватості та права обвинуваченого, як гарантії права на суд. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту (справа «Олександр Волков проти України» [case of Oleksandr Volkov v. Ukraine, App. no. 21722/11], справа «Бурмич та інші проти України» [case of Burmych and Others v. Ukraine, App. nos. 46852/13, 47786/13, 54125/13]).

Тема 6. Право на повагу до приватного і сімейного життя. Свобода думки, совісті і релігії

Право на повагу до приватного і сімейного життя. Сфера застосування ст. 8 Конвенції. Поняття «приватне життя», «сімейне життя», «житло» та «кореспонденція» у практиці Європейського суду з прав людини. Умови правомірності втручання у права, що захищаються відповідно до ст. 8 Конвенції. Законність як критерій правомірності втручання. Баланс між інтересами особи та суспільства, як критерій виконання обов'язків держави. Легітимна мета втручання. Необхідність у демократичному суспільстві, пропорційність втручання. Обов'язки держави, що впливають зі ст.8 Конвенції. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до: приватного життя (справа «С. і Марпер проти Сполученого Королівства» [*case of S. and Marper v. the United Kingdom, App. nos. 30562/04 and 30566/04*]; справа «Денісов проти України» [*case of Denisov v. Ukraine, App. no. 76639/11*]), справа «Гуменюк та інші проти України» [*case of Gumenyuk and others v. Ukraine, App. no. 11423/19*]), сімейного життя (справа «Савіні проти України» [*case of Saviny v. Ukraine, App. no. 39948/06*]; справа «М.Р. і Д.Р. проти України», [*case of M.R. and D.R. v. Ukraine, App. no. 63551/13*]), житла (справа «Німіц проти Німеччини» [*case of Niemietz v. Germany, App. no. 13710/88*], справа «Кривіцька та Кривіцький проти України» [*case of Kryvitska and Kryvitskyu v. Ukraine, App. no. 30856/03*]) та кореспонденції (справа «Роман Захаров проти Росії» [*case of Roman Zakharov v. Russia, App. no. 47143/06*]; справа «Барбулеску проти Румунії», [*case of Barbulescu v. Romania, App. no. 61496/08*]).

Змість та сфера дії свободи віросповідання (ст. 9 Конвенції). Поняття «свобода думки, совісті та релігії», «абсолютна свобода переконань» у практиці Європейського суду з прав людини. Критерії правомірності втручання у право на свободу віросповідання. Законність як критерій правомірності втручання. Легітимна мета втручання. Необхідність у демократичному суспільстві, пропорційність втручання. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу думки, совісті і релігії (справа «Коккінакіс проти Греції» [*case of Kokkinakis v. Greece, App. no. 14307/88*]; справа «С.А.С. проти Франції» [*case of S.A.S. v. France, App. no. 43835/11*]; справа «Евейда та інші проти Сполученого Королівства» [*case of Eweida and Others v. United Kingdom, App. nos. 48420/10, 59842/10, 51671/10, 36516/10*]).

Тема 7. Свобода вираження поглядів. Свобода зібрань та об'єднання

Зміст свободи вираження поглядів (ст. 10 Конвенції). Сфера дії свободи вираження поглядів. Умови втручання у свободу вираження поглядів, критерії відповідності такого втручання. Обов'язки держави, що впливають зі ст. 10 Конвенції. Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу вираження поглядів (справа «Лінгенс проти Австрії» [*case of Lingens v. Austria, App. no. 9815/82*]; справа «Швидка проти України», [*case of Shvydka*

v. *Ukraine*, App. no. 17888/12]; справа «Угорський Гельсінський Комітет проти Угорщини» [*case of Magyar Helsinki Bizottsag v. Hungary*, App. no. 18030/11]; справа «Аксель Шпрінгер АГ проти Німеччини» [*case of Axel Springer AG v. Germany*, App. no. 39954/08]).

Свобода зібрань та об'єднання (ст. 11 Конвенції). Зміст права на свободу мирних зібрань. Позитивні зобов'язання держави щодо забезпечення права на свободу мирних зібрань. Допустимість втручання у право на свободу мирних зібрань. Законність як критерій правомірності втручання. Легітимна мета втручання. Необхідність у демократичному суспільстві, пропорційність втручання.

Зміст та сфера дії права на свободу об'єднань. Правомірність втручання держави у право на свободу об'єднань. Законність як критерій правомірності втручання. Легітимна мета втручання. Необхідність у демократичному суспільстві, пропорційність втручання. Зміст права на створення профспілок та участь у них.

Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу зібрань та об'єднання (справа «Веніамін Тимошенко та інші проти України», [*case of Veniamin Tymoshenko and Others v. Ukraine*, App. no. 48408/12]; справа «Букта та інші проти Угорщини» [*case of Bukta and Others v. Hungary*, App. no. 25691/04]; справа «Баранкевич проти Росії» [*case of Barankevich v. Russia*, App. no. 10519/03]).

Тема 8. Заборона дискримінації

Сфера застосування ст. 14 Конвенції. Сфера застосування Протоколу № 12 до Конвенції. Особливості заборони дискримінації відповідно до ст. 14 Конвенції та Протоколу № 12 до Конвенції. Позитивні зобов'язання держави у сфері протидії дискримінації. Поняття «позитивна дискримінація».

Алгоритм оцінки ситуацій, пов'язаних із ймовірним порушенням ст. 14 Конвенції. Зразок для порівняння. Захищена ознака. Розумне та об'єктивне обґрунтування різного ставлення (поводження). Легітимна мета втручання. Необхідність у демократичному суспільстві, пропорційність втручання.

Практика Європейського суду з прав людини щодо заборони дискримінації (справа «Пічкур проти України», [*case of Pichkur v. Ukraine*, App. no. 10441/06]; справа «D.H. та інші проти Чеської Республіки» [*case of D.H. and Others v. the Czech Republic*, App. no. 57325/00]).

Тема 9. Захист майна (власності)

Захист власності як елемент конвенційної системи захисту прав людини. Автономність тлумачення поняття «майно» (ст. 1 Першого Протоколу). Майнова цінність як критерій для визначення сфери застосування ст. 1 Першого Протоколу. Зміст поняття «мирне володіння майном». Критерії допустимості втручання у право власності. Законність втручання. Контроль держави за використанням майна відповідно до суспільних інтересів.

Пропорційність втручання. Компенсація у зв'язку з позбавленням майна і втручанням у право мирного володіння майном.

Практика Європейського суду з прав людини щодо права на власність (справа «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» [*case of Sporrong and Lönnroth v. Sweden, App. no. 7151/75, 7152/75*]; справа «Лоїзиду проти Туреччини» [*case of Loizidou v. Turkey, App. no. 15318/89*]; справа «Фонд «Батьківська турбота» проти України», [*case of Batkivska turbota Foundation v. Ukraine, App. no. 5876/15*]); «Зеленчук і Цицюра проти України» [*case of Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine, Apps. nos. 846/16 and 1075/16*].

Тема 10. Інші права, які захищаються Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод

Зміст права на шлюб (ст. 12 Конвенції). Право на шлюб та відносин, які охоплює поняття «шлюб». Право на створення сім'ї, одностатеві шлюби та цивільне партнерство.

Зміст права на ефективний засіб юридичного захисту (ст. 13 Конвенції) та критерії «ефективності» такого захисту. Сфера застосування права на ефективний засіб юридичного захисту. Співвідношення ст. 13 Конвенції зі ст.ст. 2, 3 та 6 Конвенції.

Зміст та обсяг ст. 2 Першого протоколу до Конвенції. Принцип права на освіту та зобов'язання держави, щодо забезпечення цього права. Система освіти та об'єм прав на доступ до освіти.

Зміст і сфера застосування ст. 3 Першого протоколу до Конвенції. Основні складові права на вільні вибори. Вибірчі системи та поняття «законодавчого органу». Обмеження пасивного та активного виборчого права. Співвідношення ст. 3 Першого протоколу зі ст.ст. 9 – 11 Конвенції.

Свобода пересування (ст. 2 Протоколу № 4). Обмеження права на свободу пересування. Критерій законності. Необхідність в демократичному суспільстві, пропорційні втручання легітимній меті.